

*Ірина Володимирівна Міма,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
відокремленого структурного підрозділу
Криворізького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент*

МОДЕЛІ ТА ТИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Толерантні відносини держави та релігійних інститутів безпосередньо пов'язані з затвердженням свободи совісті як основного принципу державно-конфесійних відносин. Свобода совісті передбачає право суб'єкта суспільних відносин на свободу вибору сповідування певної релігії (бути суб'єктом релігійних відносин та мати певну конфесійну належність) чи утримання від обрання релігійного світогляду за основу та дотримання приписів релігійних норм під час фактичної реалізації права бути суб'єктом суспільних відносин.

Вітчизняні та зарубіжні вчені (Б. Боцюрків [1], В. Єленський [2], Х. Казанова [3], Н. Козьякова [4], Л. Морозова [5] та ін.) досліджували лише окремі аспекти релігійних відносин, зокрема: загальну характеристику державно-церковних відносин та її типологію; релігійні відносини як різновид соціальних відносин; методи правового регулювання релігійних відносин тощо. При цьому дослідники залишали поза увагою деталізоване теоретичне дослідження диференційного типу правового регулювання релігійних відносин як соціально-правового явища, а отже, як правової категорії зокрема. Тому означене питання потребує конкретизації та належить до недостатньо вивчених питань юридичної науки. Проведення загальнотеоретичного аналізу диференційного типу правового регулювання релігійних відносин зумовлюється перспективністю використання на практиці як науково доведених шляхів та засобів правового подолання релігійних конфліктів; сприятиме вирішенню багатьох питань щодо удосконалення вітчизняного законодавства у сфері регулювання державно-конфесійних відносин та систематизації ефективних релігійно-нормативних компромісних засобів.

Сучасна політико-правова думка відносить свободу совісті, думки, релігійного переконання до важливих громадянських та політичних прав, що є природними та невід'ємними, тобто вищими соціальними та моральними цінностями, що визначають та впливають на ступінь благополуччя народу та держави. Принципи свободи совісті та віросповідання закріплені у міжнародних правових актах (наприклад, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. тощо) та у національному законодавстві більшості країн (наприклад, конституціях, спеціальних законодавчих актах, що регулюють сферу державно-церковних відносин в країні) [6, с. 15]. На підставі міжнародно-правових актів, які закріплюють свободи та права людини, а також процесу секуляризації соціального та духовного життя (зростання та розвиток конфесій різного релігійного напрямку) сформувався «ліберальний стандарт» державно-церковних (конфесійних) відносин.

Секуляризація (від лат. *saecularis* — світський, мирський) розглядається як глобальний процес закріплення нормативно-регулятивного впливу релігії (релігійних норм) тільки у сфері духовного життя (реалізації суб'єктами релігійних відносин релігійних прав із метою задоволення релігійних інтересів та культових потреб) [7, с. 352]. При цьому одночасно з процесами секуляризації суспільства відбувається актуалізація релігійної віри у різних формах

її прояву: зростання різних конфесійних течій (поширення на території християнського Заходу (католицизму та протестантизму) нехристиянського віросповідання, наприклад, ісламу. Зростання різних конфесій та релігійних течій відбувається у формах, що змістовно не містять справжнього релігійного підґрунтя, а мають за мету отримати церковну владу над суб'єктами релігійних відносин (віруючими) [8, с. 34].

Ліберальний стандарт релігійної свободи, складовим елементом якої є свобода совісті та відокремлення релігійних організацій від держави, містить юридичний та ґносеологічний аспекти [9, с. 143]. Закріплення світоглядного плюралізму юридично не є рівнозначним його ґносеологічному визнанню, тобто наявність у суб'єкта суспільних відносин юридичного права на іншу думку, не свідчить про загальну згоду з цією думкою, і навпаки — існування у суспільстві різних точок зору не зобов'язує суб'єкта суспільних відносин їх поділяти та погоджуватися з ними. Тому будь-яке релігійне об'єднання має сповідувати та поширювати свою віру у суспільстві в межах закону. Проте це зовсім не зобов'язує державу однаково ставитися до релігійних інституцій будь-якого напрямку (утворень, конфесій, об'єднань, організацій тощо). Держава як світська нерелігійна інституція не порушує принципу свободи совісті, коли неоднаково ставиться до різних релігійних організацій (об'єднань), ґрунтуючись на понятті «загальне благо». У системі державно-конфесійних відносин держава є самостійною інституцією, яка у сфері правового регулювання релігійних відносин має власні інтереси — майнові, правові, ідеологічні, зовнішньополітичні, що, у свою чергу, впливає на визначення та закріплення типу правового регулювання державно-конфесійних відносин. Тобто державні інтереси (духовно-релігійні орієнтири) можуть визначати диференційний підхід до правового регулювання релігійних відносин у суспільстві, а отже, визначення та закріплення відповідного правового статусу релігійних об'єднань. Закріплення релігійної свободи не суперечить збереженню толерантної взаємодії держави та інституційних конфесій, яка залежно від історичних умов (конкретних національних інтересів) може набувати різних форм та трансформуватися у відповідні моделі державно-конфесійних відносин.

Моделі державно-конфесійних відносин можна виокремити на підставі двох основних типів правового регулювання статусу релігійних об'єднань — універсального та диференційного [10, с. 102–105]. Універсальний тип правового регулювання статусу релігійних об'єднань формує сепараційну модель державно-конфесійних відносин, декларуючи повне усунення держави від втручання у сферу нормативного регулювання релігійних відносин. За універсальною моделлю, релігійні об'єднання незалежно від особливостей віровчення, кількості віруючих та історичного значення наділяються рівними правами та обов'язками. Державні органи не втручаються у механізм релігійно-нормативного регулювання релігійних відносин, у сферу внутрішнього управління, фінансову діяльність релігійних об'єднань, що спрямовані на задоволення релігійних інтересів та відправлення культових потреб [11, с. 134]. Одночасно релігійні об'єднання не виконують функцій державних органів, а їх конфесійна належність не є підставою для матеріальної підтримки з боку держави. Найбільш послідовно сепараційна модель державно-конфесійних відносин набула реалізації у США. Сепараційна модель державно-церковних відносин декларує реалізацію ліберального стандарту релігійної свободи у повному обсязі.

Диференційний тип правового регулювання статусу релігійних об'єднань є підґрунтям формування коопераційної моделі державно-конфесійних відносин, або визначається як «партнерство особливого виду». За коопераційною моделлю державно-конфесійних відносин, з одного боку, релігійна свобода повністю зберігається (громадянин вільно обирає напрям релігійного світогляду, який не тягне жодного прояву дискримінаційного втручання з боку держави), з другого — держава залишає за собою право диференційного ставлення до різних релігійних конфесійних об'єднань, надаючи їм різний обсяг повноважень у сфері релігійно-нормативного регулювання релігійних відносин. Така система передбачає не від-

окремлення релігійних об'єднань від держави, а їх партнерство у досягненні загальних цілей зі збереженням незалежності сторін.

У межах коопераційної моделі державно-конфесійних відносин можна виокремити три види правового статусу релігійних об'єднань: статус державної церкви; договірний (консесуальний) статус; статус офіційно визнаних (традиційних) конфесій.

Статус державної церкви передбачає особливий характер зв'язків між державою та релігійними об'єднаннями (організаціями). З одного боку, релігійні об'єднання наділені ширшими правами та повноваженнями, зокрема: право власності на об'єкти нерухомості, що звільнені від оподаткування; отримання фінансових субсидій та матеріальної допомоги від держави; надання статусу корпорації публічного права, що передбачає делегування державою певних юридичних повноважень; право на участь у політичному житті країни (можливість священнослужителів обиратись на державні посади). З другого боку, держава залишає за собою право повного втручання у релігійно-нормативне регулювання релігійних відносин державної церкви (наприклад, заміщення вищих церковних посад, керування церковним майном тощо) [5, с. 90]. Інші релігійні об'єднання, за умов існування державної церкви, переважно мають обмежений правовий статус (мінімум прав, що гарантовані міжнародними стандартами). Типовим прикладом закріплення принципу державної церкви можна вважати законодавство Греції: основний закон держави містить канонічні норми церковного управління, які набувають конституційний характер, а держава бере на себе зобов'язання охороняти не тільки канонічний лад, а також і віровчення православної церкви [6, с. 39]. Крім того, державною визнається протестантська церква у Великій Британії, наприклад, єпископи мають право займати місця у палаті лордів парламенту Англії, натомість державна влада має певні переваги у регулюванні внутрішньоцерковних відносин (затвердження парламентом Англії релігійно-нормативних актів Вищого церковного синоду та правил богослужіння, заміщення єпископських кафедр за рекомендацією прем'єр-міністра тощо). Державний характер церкви Англії залишається незмінним і розглядається як своєрідна гарантія неписаної британської Конституції, заснованої на традиціях. Аналогічний державний статус конституційно закріплено за Євангельсько-лютеранськими церквами Данії, Норвегії, Швеції, Ісландії [10, с. 55].

Необхідно зазначити, що на сьогодні більшість країн замість закріплення статусу державної церкви поступово схилиються до договірного (консесуального) типу регулювання суспільних відносин між державою та релігійними об'єднаннями. За таким видом коопераційної моделі державно-конфесійних відносин держава взаємодіє з релігійними об'єднаннями шляхом укладання двосторонньої угоди з чітким визначенням та закріпленням прав і обов'язків сторін. Обсяг прав, що надаються державою релігійним об'єднанням на підставі укладеної угоди, може бути різним. Предметом угоди є надання релігійним об'єднанням можливості брати участь у регулюванні суспільних відносин, що не суперечить суспільним та державним інтересам, не порушуючи права інших конфесійних об'єднань. Крім того, угодою може регламентуватися спільна діяльність та співробітництво держави і релігійних об'єднань у різних сферах регулювання суспільних відносин. Серед державно-конфесійних угод можна виокремити кодифікаційні (містять норми, якими регулюються різні сфери суспільних відносин) та часткові (містять норми, що врегульовують конкретні питання релігійної діяльності, наприклад, конкордат укладений між римо-католицькою церквою в особі Святого Престолу та державою в Італії, Іспанії) [12]. Особливістю договірної системи правового регулювання релігійних відносин є те, що укладання державою угоди з однією релігійною конфесійною інституцією не є перепорою для укладання аналогічного договору з іншою (навіть з релігійними об'єднаннями, що представляють релігійну меншість країни). При укладанні угоди між державою та релігійними інституціями враховуються специфічні особливості та потреби різних релігійних деномінацій у механізмі регулювання релігійних відносин, конкретизується їх правовий статус відповідно до реального впливу їх віровчення на суб'єктів суспільних

відносин під час реалізації останніми прав на задоволення релігійних інтересів чи культових потреб. Крім того, державно-конфесійна угода передбачає врегулювання таких питань, як: надання релігійному об'єднанню статусу корпорації публічного права; субсидування з державного бюджету країни; визнання національної цінності релігійної культури; гарантії недоторканності місць богослужіння та вільного доступу до них віруючих; визнання релігійних свят та ритуальних харчових заборон на державному рівні; порядок призначення на вищі церковні посади та формування церковно-адміністративних структур тощо.

Особливим різновидом коопераційної моделі державно-конфесійних відносин є введення статусу офіційно визнаних (традиційних) віросповідань, які, на відміну від державної церкви, не мають прямої державної підтримки та внутрішнього конфесійного регулювання з боку держави [13, с. 38.]. Крім того, релігійні інституції, що набули статусу традиційних, не мають статусу корпорацій публічного права. Тобто виокремлення традиційних релігійних конфесій означає визнання державою її виключного історично значення у минулому та майбутньому для країни, а також особливу цінність такої релігійної культури для суспільства. Таке ставлення держави до традиційних релігійних утворень знаходить своє закріплення у законодавстві як констатація факту, або шляхом надання традиційним релігійним конфесіям додаткових прав та гарантій (наприклад, конституції Бельгії [14], Болгарії [15], Закон Литовської Республіки від 4 жовтня 1995 р. «Про релігійні общини та спільноти») [16]. До того ж поділ конфесій на традиційні та нетрадиційні тягне за собою різний порядок надання релігійним організаціям прав юридичної особи (за заявою чи дозвільний). Релігійні організації, визнані державою традиційними, мають право за запитом на отримання субсидії для будівництва та реставрації церковних будівель, призначення капеланів тощо. Тобто статус традиційних конфесійних організацій в окремих випадках містять в собі елементи державної церковності. У межах коопераційної моделі державно-церковних відносин правовий статус визнаних традиційних віросповідань поєднується з іншими статусами (державної церкви або консекуальним) доповнюючи один одного.

З огляду на викладене вище зазначимо, що коопераційна модель державно-конфесійних відносин, яка заснована на диференційному типі правового регулювання статусу релігійних об'єднань, у сучасних умовах секуляризації та конфесійного плюралізму є найбільш оптимальним інструментом взаємодії у системі нормативного регулювання як суспільних, так і релігійних відносин. Коопераційну модель державно-конфесійних відносин можна вважати особливим варіантом соціального партнерства держави з асоціаціями та корпоративними інститутами громадянського суспільства, що інтегрує соціальні та духовні інтереси суб'єктів суспільних відносин. Визнане та закріплене у нормах чинного законодавства партнерство державних та конфесійних релігійних інститутів, з одночасним використанням державою релігійного авторитету та соціального ресурсу певного віросповідання суспільства, дозволяє забезпечити реалізацію релігійних інтересів та культових потреб суб'єктів суспільних відносин у процесі стабілізації соціального життя суспільства та визначення шляхів усунення, напрямів щодо подолання деструктивних тенденцій у розвитку суспільних відносин, зокрема релігійних конфліктів.

Список використаних джерел

1. *Боцюрків Б.* Теоретично-методологічні аспекти порівняльного аналізу стосунків між церквою та державою в Україні / Б. Боцюрків // Український часопис прав людини. — 1995. — № 2. — С. 78–87.
2. *Єленський В. Є.* Релігія після комунізму (Україна в центрально-східноєвропейському контексті) / В. Є. Єленський. — К. : Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, 2002. — 420 с.
3. *Казанова Х.* Моделі відокремлення церкви від держави у США та Західній Європі / Х. Казанова // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 28–30 вересня 1994 р.). — К. : УПФ ; Право, 1996. — С. 95–96.
4. *Козьякова Н.* Государственно-церковные отношения в России в аспекте идеи конкордата / Н. Козьякова // Вестник Московского государственного областного университета. — 2012. — № 2. — С. 65–69.

5. *Морозова Л.* Государство и церковь: особенность взаимоотношений / Л. Морозова // Государство и право. — 1995. — № 3. — С. 86–95.
6. *Религия и закон: Конституционно-правовые акты основы свободы совести, вероисповедания и деятельности религиозных организаций: Сборник правовых актов / сост. и коммент. А. О. Протопопов.* — М. : Паллада. — М., 2006. — 128 с.
7. *Куницын И. А.* Правовой статус религиозных объединений в России. Исторический опыт, особенности и актуальные проблемы / И. А. Куницын. — М. : Маркетинг, 2000. — 462 с.
8. *Соловьев Э. Ю.* Секуляризация — историзм — марксизм / Э. Ю. Соловьев // Вопросы философии. — 2001. — № 4. — С. 31–40.
9. *Рашковский Е.* Церковь, государство, гражданское общество / Е. Рашковский // Мировая экономика и международные отношения. — 1994. — № 4. — С. 140–144.
10. *Мировой опыт государственно-церковных отношений : учеб. пособ. : сб. ст. / Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации ; под общ. ред. Н. А. Трофимова.* — М. : Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ, 2008. — 305 с.
11. *Єленський В.* Проблеми входження Церков і релігійних організацій України у світовий діалог конфесій, цивілізацій і культур / В. Єленський // Релігія — Світ — Україна. Книга друга. Міжконфесійні відносини поліконфесійної України. — К. : УАР, 2011. — С. 128–138.
12. *Лагода Е. А.* Конкордатная система как модель правового регулирования государственно-церковных отношений / Е. А. Лагода [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.domhorsk.ru/issue/pep/7-2010-2/lagoda.pdf>.
13. *Мчедлов М.* Религиозная идентичность. О новых проблемах в межкультурных контактах / М. Мчедлов // Социологические исследования. — 2006. — № 10. — С. 33–40.
14. *Конституція Бельгії* [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.constitutions.ru/archives/242>.
15. *Конституція Болгарії* [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.bulgar-star.com/konstitutsiya-bolgarii>.
16. *Про релігійні общини та спільноти : Закон Литовської Республіки від 4 жовтня 1995 р.* [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.r-komit.ru/law/faith/foreign/razdel/litva-3>.

Міма І. В. Моделі та типи правового регулювання релігійних відносин: загальнотеоретичний аспект

Досліджено теоретичні аспекти моделей державно-конфесійних відносин на підставі певного типу правового регулювання статусу релігійних об'єднань; акцентується увага на диференційному типі правового регулювання релігійних відносин як правової категорії.

Ключові слова: релігійні відносини, моделі державно-конфесійних відносин, диференційний тип правового регулювання, секуляризація.

Мима И. В. Модели и типы правового регулирования религиозных отношений: общетеоретический аспект

Исследовано теоретические аспекты моделей государственно-конфессиональных отношений на основе определенного типа правового регулирования статуса религиозных объединений; акцентируется внимание на дифференцированном типе правового регулирования религиозных отношений как правовой категории.

Ключевые слова: религиозные отношения, модели государственно-конфессиональных отношений, дифференцированный тип правового регулирования, секуляризация.

Mima I. Models and types of the legal adjusting of religious relations: general theoretic aspect

The theoretical aspects of models of state-confessional relations are investigational on the basis of certain type of the legal adjusting of status of religious associations; the attention is accented on the differentiated type of the legal adjusting of religious relations as a legal category.

Reported that the cooperative model of church-state relations, which is based on the type to differential regulation status of religious communities, in the present conditions of secularization and religious pluralism is the best tool for the interaction of regulatory system as a social and religious relations. Cooperative model of church-state relations can be considered as a special version of social partnership between government and corporate associations of civil society, integrating social and spiritual interests of public relations.

Key words: the religious relations, models of the state-confessional relations, the differentiated type of the legal regulation, secularization.

УДК 340.1

*Яна Леонтіївна Москаленко,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК СВІТОГЛЯДНА ЗАСАДА ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

Герменевтика становить одне з найважливіших джерел сучасної методології у галузі теорії тлумачення права, заснованої на визнанні принципової ролі мови для адекватної інтерпретації та розуміння правових явищ [1, с. 3]. Виникнення неklasичних правових теорій призвело до проникнення у теорію права методів з інших гуманітарних наук. Ці методи часто орієнтовані на інші засади правового життя суспільства, що раніше ігнорувалися, оскільки «сучасні методи пізнання, що використовуються теорією держави і права, еволюціонують історично й обумовлені світоглядом конкретної цивілізації» [2, с. 29].

Необхідною передумовою для правильного здійснення і застосування норм права є тлумачення нормативних актів, адже без всебічного і глибокого розуміння змісту правових норм неможливе правове регулювання суспільного життя, зміцнення законності.

Проблема тлумачення є однією з традиційних проблем юридичної науки. Вона має самостійне значення в процесі наукового та повсякденного пізнання державно-правового життя.

Тлумачення права, в свою чергу, вимагає необхідного та наявного врахування особливостей світогляду, адже який світогляд, таке і тлумачення. Світогляд відображає певну систему цінностей, тому тлумачення залежить від світогляду, правової культури, правової свідомості та інших осіб, які застосовують чи тлумачать право. Зазначене, зокрема, й обумовлює актуальність цієї теми на сучасному етапі.

З огляду на це, метою статті є розкриття змісту категорії «герменевтика» та з'ясування її нерозривного зв'язку із правовим світоглядом.

У юридичній науці в XIX ст. проблемам тлумачення були присвячені праці таких європейських вчених, як Ф. Савіньї, Г. Пухта, а трохи пізніше — Є. Васьковський, О. Градовський, І. Покровський, Г. Шершеневич та ін.

Серед українських вчених варто згадати А. Козловського, О. Мережко, П. Рабіновича, М. Цвіка, В. Ткаченко, Л. Богачова, В. Опришко, О. Скакун та ін. Останнім часом з'являються праці, в яких юридична герменевтика розглядається як методологічна основа для пояснення процесу формування праворозуміння, правосвідомості, правового мислення. Це, зокрема, праці О. Атарщикової, Т. Дудаш, О. Мережко, О. Юшика.

Слід особливо відзначити дослідження саме герменевтичних аспектів у теорії права у працях А. Бернюкова, М. Блажевича, І. Блажевича, В. Гассемера, А. Кауфмана, А. Козловського, І. Малінової, О. Мережко, О. Овчиннікова, О. Писаревського, П. Рабіновича, П. Рікера, О. Скакун, В. Суслова та ін.

Незважаючи на зазначені наукові дослідження, вітчизняною юридичною наукою залишаються недостатньо вивченими такі теоретико-правові аспекти юридичної герменевтики, як взаємозв'язок та взаємодія герменевтики та тлумачення права, взаємозв'язок тлумачення права з правовим світоглядом тощо.

Вищий рівень методології юриспруденції становлять світогляд, тип домінуючого юридичного мислення та юридичні наукові парадигми.

Наші пращури дбали про те, щоб кожне поняття було наповнене змістом, вивірене людським розумом та досвідом. Саме світогляд тогочасного суспільства формував тогочасну